

ad regimen unius familiae, seu domus; tertia dici potest propria uniuscujusque circa semetipsum, quae dici potest monastica, quasi unius regimen continens. Potestas autem civilis per se ordinatur ad gubernationem politicam, ut ex superioribus constat, et ideo per se non dirigit oeconomicum regimen, nisi in his quae redundant in commune bonum civitatis, et illud possunt impedire aut promovere: reliqua enim quae ad privatam familiam spectant, non per leges civiles, sed per uniuscujusque patrifamilias prudentiam ordinantur. Ergo simili proportionem ac rationem non spectat ad leges civiles monastica directio, seu privata honestas singulorum, ut tales sunt, sed solum ea morum rectitudo per has leges constituitur, quae bono civili vel necessaria, vel valde utilis est. Ad felicitatem autem etiam naturalem uniuscujusque hominis, ut singularis persona est, non sufficit virtus illa civilis, sed necessaria est integritas morum cum debito ordine ad Deum quantum lumen naturale dicit; ergo non spectat felicitas privata ad finem proprium legis civilis, seu potestatis legislativae mere naturalis. Accedit tandem quod haec naturalis felicitas singulorum ut tales sunt, principaliter consistit in actibus internis, vel speculativis, vel moralibus, et practicis cum integra rectitudine naturali. Potestas autem civilis non multum curat de internis actibus, imo vix circa illos aliquid potest, ut infra dicitur; valde etiam impotens et inefficax est ad dirigendos illos: ergo non intendit per se hujusmodi felicitatem, sed solum communem, prout explicatum est. Neque argumenta Fortunii amplius probant, ut facile ex dictis constare potest.

9. Quarto, dico potestatem hanc civilem (etiam prout est in principibus Christianis fidei conjuncta) non extendi in materia vel actibus suis ad finem supernaturalem seu spiritualement vitam futuram vel praesentem, licet ipsi legislatores, fideles in suis legibus ferendis, intueri possint et ex parte debeant supernaturalem finem, et actum ipsum ferendi legem in supernaturalem finem referre. Utraque pars assertionis manifesta videtur. Prima quidem, quia potestas haec ut nunc est in principibus christianis, in se non est major, nec alterius naturae quam fuerit in principibus ethnicis; ergo ex se non habet alium finem nec aliam materiam: sicut virtus acquisita temperantiae in fidei et infidei, in justo et injusto, non est alterius naturae, nec actus suos efficere potest circa aliam materiam, vel propter alium proximum finem, seu motivum, aut intrinsecam

honestatem. Denique jura canonica supra allegata, quae hanc potestatem vocant terrenam, temporalem, ad corpora pertinentem, et similia, loquuntur de illa, ut est in imperatore et regibus christianis, et inde concluditur non posse disponere in spiritualibus, neque de his quae per se spectant ad salutem animarum, vel cultum religionis: ergo etiam nunc secularis potestas talium principum eisdem terminis concluditur.

10. Dices: nunc possunt principes seculares haereticos punire, et alia vitia contraria religioni Christianae, ut talis est, prohibere, ut est blasphemia in Christum, circumcisio Judaeorum, et similia quae non pertinuisent ad civilem potestatem, seclusa fide. Respondeo imprimis aliqua ex his non tam per se pertinere ad secularem potestatem, quam ex concessionem ecclesiasticam potestatis, et quasi per tacitam vel expressam invocationem ejus postulantis auxilium brachii secularis: et ita infra dicemus universas leges civiles quae circa materias spirituales versantur, vel non esse leges, vel habere vim suam a superiori potestate. Deinde dicimus illa vitia et peccata quae dicuntur mixti fori, eatenus puniri et cohiberi per leges civiles, quatenus supposito hoc statu reipublicae christianae illam perturbant, et magna nocumenta illi afferunt etiam quoad suam pacem, et externam felicitatem ac conservationem: hunc enim finem semper intendit ipsa potestas quatenus talis est, licet utens illa possit perfectius operari: et hoc modo Leo Papa Epist. 7 laudat Theodosium, quod fide sua praesidium afferret Ecclesiae, et non solum regium animum, sed etiam sacerdotalem ostenderet, et quod curam haberet avertendi haereses et schismata: *Quia tunc (inquit) est optimus regni vestri status, quando sempiternae Trinitati unius Deitatis confessione servitur.*

11. *Secunda pars conclusionis probatur.* — Altera vero pars probari potest aliquibus argumentis Navarri, et fortasse ipse nihil aliud intendit secundum suam privatam sententiam; immerito tamen adducit ad illam confirmandam leges Codicis quae in materia spirituali versantur: nam illae vel leges non sunt, nec finire unquam, vel finire fuerunt auctoritati Pontificum, ut lib. sequenti, cap. 12, dicemus. Non recte etiam ad hunc sensum accommodat opinionem Fortunii, quia sine dubio loquitur de legibus ipsis ac potestatibus, et non tantum de personis operantibus: et ita illum late impugnat Michael Ulcurruno tr. de Regim. mun. p. 1, q. 5 princip. Argumenta item ejusdem

Fortunii probant hanc opinionem, et nihil aliud, ut facile intuenti patebit. Denique res ipsa per se nota est: nam haec legislatio civilis de se et suo genere actio honesta est, licet ordinis naturalis et prudentiae acquisitae, ac rationi naturali consentanea; ergo est de se apta referri ad finem supernaturalem; ergo princeps christianus facile potest in eum finem illam referre, et optime faciet illam referendo, juxta illud Augustini l. 5 de Civ., cap. 24, ubi de regibus christianis ait: *Felices eos dicimus, si suam potestatem ad Dei cultum maxime dilatandum, majestati ejus famulam faciunt: et quod in Concil. Moguntino sub Steph. c. 2 de Rege dicitur: Meminerit se praec omnibus ita sanctae matris Ecclesiae esse filium, ut ejus paci et tranquillitati per universum mundum suum prodesse faciat imperium.* Est autem observandum hanc relationem posse dupliciter fieri, primo per positivam ordinationem, et sic regulariter erit in consilio, nisi ubi speciale praecceptum vel necessitas ad illum obligaverit. Sic enim Leo Papa, Epist. 75 ad Leonem Augustum inquit: *Debes incunctanter advertere regiam potestatem tibi non solum ad mundi regimen, sed maxime ad Ecclesiae praesidium esse collatum, etc.* Secundo intelligi potest per negationem tantum, seu per circumspersionem nihil statuendi per hanc potestatem, quod sit contrarium fini supernaturali, vel ejus consecutionem impedire possit, quae observantia et prudens cautio ex fide procedit, et virtualis quaedam relatio in ultimum finem dici potest. Estque non tantum in consilio, sed etiam in praeccepto maxime proprio christiani ac catholici principis, ut constat.

CAPUT XII.

UTRUM LEGES CIVILES IN SOLA MATERIA HONESTA VERSENTUR, VIRTUTUM OMNIUM ACTUS PRAECIPUENDO, VEL VITIA CONTRARIA PROHIBENDO.

1. Hactenus explicatae sunt causa finalis et efficiens legis civilis, quoniam ad ostendendum hoc genus legis esse possibile, conveniensque et quasi naturale homini, fuit necessarium; nunc ad declarandam naturam et efficaciam hujus legis, de materia et forma aliquid dicendum est. Non agimus autem de materia ex qua, seu subjecta, quia de hac satis dictum est in primo libro, tractando, an lex interna (ut sic dicam) sit in intellectu vel voluntate principis aut subditi, et an lex externa debeat esse scripta, vel verba sufficiant. Inquirimus ergo materiam circa quam legis civilis, id est,

quid possit praecipere aut prohibere: constat autem ex dictis in primo libro legem tantum esse posse de actibus humanis qui sint in hominis potestate, unde etiam certum est, de his tantum esse posse legem civilem; hi vero actus studiosi, pravi et indifferentes esse possunt, et in his potest magna varietas reperiri secundum varias species virtutum et vitiorum; idem quidem sunt externi, alii mentales tantum ac mere interni: quidam futuri, alii praeteriti; quidam faciles, vel ordinarii, alii ardui et valde difficiles, seu extraordinarii, ideoque de tota hac varietate aliquid dicere necesse est.

2. *Machiavelis error et politicorum pro temporali regimine non curanda spiritualia.* — Circa propositam ergo quaestionem duplex potest referri opinio: una est, potestatem laicam et jus civile per se primo intendere statum politicum, ejusque conservationem, et augmentum, ac subinde materiam legum esse illam quae statui politico inservit, et conservationi vel augmento ejus: et in ordine ad hunc finem has leges ferri, sive in eis vera honestas inveniatur, sive tantum simulata et apparens, dissimulando etiam illa quae injusta sunt, si reipublicae temporali sint utilia. Haec est doctrina politicorum hujus temporis, quam praecipue persuadere conatus est principibus secularibus Machiavelus, solumque fundatur in hoc, quod non potest aliter temporalis respublica conservari; unde illius iudicium perversum, est, non posse esse verum regem et stabilem qui legibus virtutis astringitur, eisque omnino subjicitur. Potestque juvari hic error ex legibus civilibus, quae interdum sustinent et fovent actus praves, propter temporalem commoditatem, ut in l. *Dolo*, C. de inutil. stipul., datur actio non obstante dolo; et in § *Namque*, Instit. de Actionibus, conceditur actio fraudulenta, et in l. *Pacisci*, ff. de Pactis, pactum contra leges sustinetur: item praescriptio cum mala fide per leges civiles commendabatur olim, ut constat ex cap. *Vigilanti*, cap. ult. de Praescrip., et ex Grat. 16, q. 3, § *Praescriptionem*, post cap. *Placuit*, cum tamen illa praescriptio iniqua esset, et ideo per jura canonica reprobata sit: et in multis aliis etiam aliqua approbantur jure civili, quae in foro animae non possunt subsistere, ut notat Covar. in regula *Possessor*, p. 2, § 9, n. 6 in fine, et in regula *Peccatum*, 2 p., § 6, n. 3 et 4; et ex materia de matrim., juramento, usuris, et aliis possunt multa exempla afferri quae omitto, et aliqua videri possunt in Azor. t. 1, lib. 5, cap. 20 et 21.

3. *Secunda sententia dicens legem civilem solum posse ferri in materia justitiæ.*—Secunda sententia referri potest, quæ, licet fateatur jus civile solum versari in materia honesta, limitat tamen illam ad materiam justitiæ, dicitque legem civilem solum posse ferri in materia justitiæ præcipiendo justa, et prohibendo ac puniendo injurias, non pertinere autem ad illam, vel ad potestatem civilem de actibus aliarum virtutum moralium disponere. Solet hæc sententia tribui Francisco Sarm. tract. de Redit. ecclesiast. p. 4, cap. 5. Sed ibi non solum de lege civili loquitur, sed etiam de canonica: imo de hac præcipue, quia omnia quæ adducit in illa potissimum locum habent, et ideo infra tractando de lege canonica illi respondebimus. Nunc specialiter de civili jure id suaderi potest ex dictis cap. præced. Nam finis potestatis civilis est pax et felicitas temporalis reipublicæ humanæ: ergo solum potest leges ferre ad pacem hanc et felicitatem conservandam; sed hujusmodi est materia justitiæ et non aliarum virtutum; ergo tantum in illa materia potest leges ferre. Minor sumi potest ex Aug. lib. 2 de Civ., cap. 21, ubi ex Ciceron. refert *concordiam esse arctissimum atque optimum in omni republica vinculum incolumitatis, eamque sine justitia nullo pacto esse posse*, significans cum illa esse posse, et illam solam sufficere ad illum finem. Quod etiam colligitur ex definitione populi, quam ex eodem refert, scilicet, *populum esse cæterum juris consensu, et utilitatis communione sociatum*: nam hoc totum habebit populus si justitia inter cives servetur: ergo illa sola est propria materia legis civilis. Hoc item videtur suadere usus legum civilium: semper enim versantur in materia justitiæ, et de aliis non disponunt nisi in ordine ad æquitatem inter cives servandam, et ut occasiones injuriarum evitentur. Argumento l. *Hac lege*, C. de pact. convent. ibi: *Quamvis enim bonum erat, mulierem, quæ seipsam marito committit, res etiam ejusdem pari arbitrio gubernari: attamen quoniam conditores legum æquitatis convenit esse fautores, nullo modo volumus*, etc.

4. *Conclusio.*—*Legem civilem solum versari in materia honesta, vel præcipiendo honestum, vel prohibendo malum, vel illud non præcipiendo.*—*Ratio a priori.*—Prior ex his sententiis omnino falsa et erronea est: unde dicendum primo est leges civiles solum posse versari in materia honesta cum proportionem, id est, vel præcipiendo honestum, vel prohibendo quod malum est, vel saltem illud non præcipiendo:

loquor autem de potestate juris, non facti: nam per errorem sæpe magistratus civilis potest præcipere aliquid injustum, vel illicitum: jure tamen non potest: nec tale præceptum poterit veram rationem legis habere, quia lex injusta vel turpis non est lex, ut supra l. 1 dictum est cum August., l. 1 de libero Arbitrio, cap. 5. Vera ergo lex civilis non potest esse de turpi: ratio a priori est, quia lex naturalis prohibet quidquid est turpe: lex autem civilis non potest legem naturalem auferre, nec homo potest simul obligari legibus contrariis: ergo impossibile est ut talis lex civilis sit vera lex, aut obliget. Major constat ex dictis lib. 2: minor quoad posteriorem partem per se nota est. Quoad priorem vero constat, tum quia inferior non potest abrogare legem superioris, nec illi derogare: unde jus prætorium in jure civili non valet contra jus imperatoris, l. 2, C. de offic. Præfecti Prætor. Orient., et in universum lex inferioris non valet contra legem imperatoris, l. *Cassa*, C. de Sacros. Eccles.: ergo nec lex imperatoris aut regis valere potest contra legem Dei, ut recte colligit Augustinus serm. 6 de Verbis Domini, et Epistola 106, et habetur in c. *Qui resistit*, cum sequentibus 11, q. 3; cum ergo lex naturalis sit lex Dei, ut supra ostensum est, non potest lex civilis contra illam prævalere: debet ergo esse de re honesta, seu consentanea rationi naturali, alias lex non erit.

5. Ad rationem hanc concludere de omnibus actibus seu materiis contrariis legi divinæ, etiam supernaturali, vel etiam canonice, ut infra dicemus. In omnibus enim vera est illa sententia Apostolorum Actor. 5: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus*, sive Deus per lumen rationis, sive per lumen fidei loquatur: nam Apostoli de negotio fidei et religionis christianæ potissime loquebantur. Quam veritatem tam manifestam esse supponebant, ut judicium illius adversariis committerent c. 4 dicentes: *Si justum est in conspectu Dei vos potius audire quam Deum, judicate*. Unde constat politicos qui doctrinam illam suadent principibus secularibus, si sentiant id eis licere et jure posse talia ferre præcepta quæ sint contraria religioni veræ (de his enim legibus illi potissimum loquebantur), hæreticos esse, vel certe atheos, quod verisimilius est. Nam qui credit Deum esse non potest non credere præcepta ejus esse præferenda mandatis hominum, cum Dei jurisdictione sit longe superior. De quo videri possunt multa apud Gratian. 11, q. 3, et optime Urban. Papa in cap. ult. 15,

q. 6; Bernard. de Præcep. et disp. et Epist. 7; et Basil. Regul. 114 ex brevior. Quod autem politici dicunt, non posse rempublicam temporalem vel regnum temporale conservari si in omnibus regulam honestatis aut divinæ legis sequatur, omnino falsum est; nam si loquamur de honestate naturali, potius illa necessaria est ad pacem et felicitatem politicam reipublicæ humanæ, ut etiam ipsa jura civilia fatentur, quæ statim referemus. Si vero sit sermo de integritate fidei et religionis, ipsa experientia constat nulla re melius conservari regna, etiam in temporali felicitate, quam obedientia et conservatione catholice fidei ac religionis, de quo argumento videri possunt quæ copiose scribit Bozius de Signis Eccles., præcipue libro 11 et seq.; Bellarm. libro 4 de Notis Eccl., c. 17 et 18; et Petr. Ribaden. l. 1 de Princ. Christ. c. 13 et sequent., et fere per totum illud opus prudenter satis ac erudite.

6. *Aliud præcipere iniquum, aliud permittere; hoc interdum faciunt leges, non vero illud.*—*Explicantur aliquot leges.*—Nullum ergo est illius erroris fundamentum. Ad illud autem quod ex usu legum civilium afferebatur, dicendum est imprimis nihil esse in legibus ibi citatis quod directe adversetur æquitati naturali vel honestati, quod late tractat Fortun. in dicto tr. de ult. fine, vindicans jus civile ab hac nota. Pro his vero quæ adduximus, generalis regula notanda est, aliud esse præcipere iniquum, aliud permittere, aut non punire vel non rescindere quod male factum est; leges ergo civiles non præcipiunt iniqua; interdum vero permittunt aut tolerant, ad majora mala vitanda, ut late explicat Barbosa, ff. Solut. Matr. in rubr. p. 2, et n. 10 et sequent. mox dicemus. Primo igitur in dicta l. *Dolo* datur actio in jure civili, non obstante dolo, in contractibus stricti juris, non quia jus approbet, sed quia vult judicari de illo per prætorem, et ita concedit exceptionem doli, quod malum non est, et potest esse utile reipublicæ: nihilominus tamen qui fecit dolum, in conscientia tenebitur abstinere. Ad secundum vero, de actione publiciana de qua loquitur § *Namque*, negatur illam esse actionem fraudulentam, quia et sine mendacio proponi potest, ubi Glossa late, verbo *Dicit*, et bonam fidem requirit, ut late Covar. in regula *Possessor*, 2 part., § 11, n. 6; ubi ostendit etiam jure canonico esse receptam. Ad tertium, ex l. *Pacisci* responderi posset illam esse permissionem quamdam; verius tamen dicitur pactum de quo ibi est sermo, licitum esse, ut quod emptor cum venditore con-

veniat ut de vitiis rei venditæ non teneatur, nec possit moveri quæstio: hoc enim emptori licet, cum per hoc renuntiet juri suo; ex parte autem vendentis necessaria erit bona fides non solum ex jure naturali, sed etiam ex civili, ut ibi notat Glossa. Ad quartum, de præscriptione, respondetur necessariam esse bonam fidem, etiam secundum posteriora jura civilia. Neque potuerunt unquam jura civilia securum reddere in conscientia possessorem malæ fidei, sed ad summum potuerunt non admittere contra illum actionem, aut litem: et idem cum proportione dicendum est de omnibus aliis casibus in quibus jus civile dicitur non procedere in foro animæ. In quo etiam est considerandum quod, licet magistratus civilis non teneatur semper cavere pericula peccatorum, interdum tamen posse excedere, ferendo leges, quæ, licet de peccatis non sint, pericula illorum involvant, vel illis aliquomodo favere vel occasionem præbere videantur: et in his casibus solent leges canonice corrigere civiles, ut infra videbimus: ille vero defectus est personæ, non officii; et prudentiæ, non potestatis: nam lex civilis, si prudenter feratur, non modo non debet præcipere turpe, verum etiam nec morale periculum peccandi dare. Quomodo autem lex possit indifferentia præcipere, dicam in fine capitis.

7. *Leges civiles posse præcipere recta in omnibus virtutibus, et opposita illis vetare.*—*Plato duos bonorum ordines distinguit.*—Dico secundo: Leges civiles non solum præcipiunt recta in materia justitiæ, sed etiam in materia aliarum virtutum moralium, et similiter vetare possunt vitia contra omnes virtutes. Hæc enim duo eandem semper rationem seu proportionem servant, quia facere bonum et vitare malum partes sunt justitiæ non tantum particularis, sed etiam generalis. Hæc assertio sumitur ex D. Thoma, q. 95, a. 3, et ubi de lege humana in communi loquitur; præcipue vero id docet propter civilem, nam de canonica nulla poterat esse dubitatio, et ita confirmat assertionem ex Aristot. 5 Eth. c. 1 dicente: *Ipsæ autem leges de omnibus dictant, conjectantes communem utilitatem*; et infra: *Præcipit autem lex et ea agere quæ ad virum pertinent fortem, ut non deserere locum in acie, non fugere, non abjicere arma. Et item ea quæ sunt temperantis, ut non adulterari, non libidine uti. Et illa etiam quæ sunt materia justitiæ, ut non pulsare, non convicia dicere, et in cæteris virtutibus atque vitiis, alia jubens, alia vetans.* Plato etiam 1 de Legibus duos ordines

bonorum distinguit; priora vocat divina, posteriora humana: et in prioribus ponit quatuor virtutes cardinales, in posterioribus bona fortunæ et corporis, et priora dicit esse præferenda, eorumque ordinem ac connexionem declarat, et subjungit: *Quare oportet ut legum quoque lator et ipse hunc ordinem sequatur, et mandet omnibus ut semper hæc ipsa respicientes in singulis operentur.* Idem profitentur auctores legum civilium: nam in l. 1, ff. de Justitia et jur., ait Ulpianus: *Justitiam colimus, etc.* Declarat autem se loqui non tantum de peculiari justitia, sed de generali, quæ respicit justum legitimum (ut Aristoteles supra loquitur); unde subjungit Ulpianus: *Æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos efficere cupientes, et infra in l. Justitia, et in § Puris, Instit. eod. dicitur: Juris præcepta sunt hæc, honeste vivere, alterum non ledere, suum cuique tribuere;* ex quibus primum latius patet quam particularis justitia.

8. *Potestas legislativa non potest assequi suum finem, nisi in materia omnium virtutum præcipiat.* — *Leges civiles intendunt cives facere bonos viros, quia non possunt aliter facere bonos viros.* — Ratio propria est, quia potestas legislativa civitatis non potest assequi finem suum, nisi in materia omnium virtutum præcipiat. Quod ut declarem, suppono primo sermonem hic esse de virtutibus moralibus; nam de theologalibus nihil agnoscit naturalis ratio, in qua leges civiles fundantur; quanquam eo modo, quo potest esse in natura aliqua remota imitatio illarum virtutum, illa etiam posset per leges civiles in officio contineri, ut ex dicendis constabit. De virtutibus ergo moralibus probatur assumptum, quia finis juris civilis est felicitas vera naturalis politicæ civitatis: hæc autem obtineri non potest sine observantia omnium virtutum moralium; ergo in omnibus potest præcipere jus civile. Major patet ex dictis cap. præced.; minor autem probari posset ex dictis l. 1, c. 15, ubi ostendimus leges civiles intendere cives facere bonos viros, quia non possunt aliter facere bonos viros. Uterius vero potest idem probari inductione. Quia enim necessitas justitiæ per se clara est, ideo in illa materia multiplicantur magis leges civiles. Temperantia vero etiam est necessaria, ne natura ipsa nimium corrumpatur, aut conservatio, vel propagatio ejus impediatur; cuius rei cura etiam spectat ad leges civiles; et hac ratione prohibent ac puniunt leges civiles vitia contra naturam; possunt etiam prohibere nimium abusum ciborum, vel in eis men-

suram et modum ponere. Fortitudo etiam est necessaria ad defensionem reipublicæ, ut de se constat. De prudentia vero non videntur dari speciales leges distinctæ a legibus de actibus aliarum virtutum moralium, quia prudentia per se non operatur bene vel moraliter sine virtutibus moralibus voluntatis; tamen, quia aliæ virtutes morales non operantur sine prudentia, ideo leges de aliis virtutibus simul sunt de usu prudentiæ.

9. *Omnes virtutes morales aut sunt ad alterum hominem, aut ad se, aut ad Deum, et secundum omnes hos respectus potest præcipere lex civilis.* — Alio item modo potest hæc inductio fieri, quia omnes virtutes morales aut sunt ad alterum hominem, aut sunt ad se, aut ad Deum; leges autem civiles secundum omnes hos respectus præcipere possunt. Primo quidem, et maxime in ordine ad alterum, quod quidem possunt facere non solum ubi est debitum justitiæ, sed etiam ubi debitum fidelitatis, aut simplicis promissionis intervenit: nam licet sæpe id non faciant, tamen non est extra potestatem earum, quia etiam observatio fidelitatis valde conveniens est ad concordiam civium: unde in multis casibus de illa disponunt. Item etiam respiciunt debitum gratitudinis, et propter ingratitude privant multis commodis ob eandem causam. Opera etiam elemosynæ, et communis amicitiae, seu dilectionis ad proximum, et maxime ubi intervenit necessitas communis, præcipere possunt, et sic de aliis. Secundo, ex virtutibus ad se præcipere possunt observationem temperantiæ et fortitudinis modo supra dicto. Possunt etiam præcipere moderationem in externis sumptibus, in deliciis, in cultu vestium et nimio apparatu domorum, ac servientium, etc. Quæ omnia spectant ad honestatem personæ in usu propriarum rerum et actionum, et necessaria possunt esse reipublicæ civili, tum propter vitandum scandalum aliorum, et ne noxiæ consuetudines introducantur; tum etiam ne cives pauperiores fiant, quod est etiam reipublicæ noxium. Item possunt hæc leges interdum imperare res arduas, et pericula quæ sine fortitudine superari non possunt. Tertio, etiam de rebus pertinentibus ad Deum curam habuerunt leges civiles ductu naturæ, quia observantiam religionis putarunt semper ad incolumitatem reipublicæ maxime pertinere: unde opinor in statu puræ naturæ, si in illo esset respublica verum Deum naturaliter colens, potuisse leges civiles prohibere et punire docentes cultum falsorum deorum, aut falsas opiniones de Deo,

et similia. Denique potest hoc declarari ex connexionione harum moralium virtutum, quia sæpe justitia servari non potest, nisi cohibeatur intemperantia, ut patet in adulterio; sæpe etiam ad cavendam injustitiam necessaria est mansuetudo, sapientia, aut fortitudo, et sic de aliis.

10. Potest vero aliquis dubitare de quibusdam virtutibus minus perfectis minusve necessariis, ut sunt liberalitas, magnificentia, et similes. De actibus enim harum virtutum non videntur ferri posse leges ecclesiasticæ, nedum civiles, quia necessariae non sunt, imo videntur extra ordinariæ, et ex se postulare carentiam obligationis, quia usus earum videtur esse consilii potius quam necessitatis. Ad hoc vero responderi posset primo, assertionem seu distributionem intelligi de virtutibus cardinalibus præcipuis, quæ ad communem honestatem necessariae sunt: nam de his maxime videntur loqui D. Thomas et Arist., et ordinarie videntur sufficere ad bonum regimen reipublicæ. Dico vero ulterius, licet leges civiles ordinarie non præcipiant exercitium actuum talium virtutum, posse nihilominus imponere modum et mensuram, et hoc satis esse ut illæ etiam virtutes sint materia legis humanæ. Denique dico non esse impossibile inveniri casus in quibus tales actus sint necessarii, aut valde convenientes ad commune bonum reipublicæ, et hoc satis esse ut aliquando, licet rarissime, præcipi possint.

11. *Tertia conclusio.* — *Leges civiles non posse ferri de omnibus actibus omnium et singularum virtutum.* — Tertio, dicendum est leges civiles non posse ferri de omnibus actibus omnium et singularum virtutum. Hoc etiam docet D. Thomas dicto articulo tertio, et constat facile inductione. Non enim potest præcipi virginitas, etiamsi optimus actus virtutis sit, et idem est de aliis actibus, qui proprie dicuntur consiliorum. Item de actibus difficillimis, quando ad commune bonum reipublicæ civilis non sunt simpliciter necessarii, ut esset verbi gratia, frequenter jejunare, et similia: ratio autem est, tum quia lex humana debet esse moderata, et de re moraliter possibili universæ communitati pro majori parte, ut libro secundo in communi ostensum est; tum maxime quia ad finem legis humanæ non sunt necessarii omnes actus virtutum omnium; mensura autem potestatis ex fine illius sumenda est.

12. *Non potest lex civilis prohibere omnia vitia contra omnes virtutes.* — Et ob eandem rationem non potest lex civilis prohibere omnia vitia contra omnes virtutes, ut simplicem

fornicationem non scandalosam, nec aliter nocivam communitati. Imo nec in materia justitiæ prohibet omnia, ut deceptionem in emptione citra dimidiam, vel sine enormi læsione, et similia. Quod etiam tradit D. Thomas d. q. 96, art. 2, cum August. l. 1, de libero Arbit., cap. 5, et optimam rationem indicat, quia cavere omnia vitia non est omnium, nec multorum, sed perfectorum: lex autem civilis esse debet accommodata communitati humanæ secundum naturalem conditionem spectatæ, et ideo per leges civiles non prohibentur omnia vitia: sicut etiam potestas coactiva civilis non extenditur ad omnia, quia hoc esset supra conditionem humanam; et propter hoc etiam diximus lib. 1, cap. 15, legem civilem, licet intendat facere hominem bonum moraliter, non tamen simpliciter bonum in illo genere, quia non est talis, nisi careat omnibus vitiis, quod lex civilis efficaciter non potest intendere, licet possit consulere.

13. *Explicatur sententia dicentium, solum illum actum posse esse materiam legis humanæ qui est materia legis naturalis vel divinæ.* — Sed forte quærat aliquis quinam sint actus uniuscujusque virtutis aut vitii quos lex civilis potest vel non potest præcipere, vel prohibere. Quidam dixerunt solum illum actum esse posse materiam legis humanæ, qui est materia legis naturalis, vel divinæ. Quod quidem duplicem potest habere sensum; unus est, legem humanam nihil posse præcipere nisi quod est aliqua lege naturali vel divina præceptum, ita ut humana lex solum sit nova explicatio, et propositio legis naturalis aut divinæ, et in hoc sensu solet hæc sententia Gersoni tribui, sed quid ille senserit postea videbimus; nunc dico explicationem hanc in illo sensu esse erroneam et conformem doctrinæ hæreticorum hujus temporis: evertet enim veram potestatem civilem legislativam supra demonstratam. Item constat ex usu humanarum legum, multa per eas præcipi quæ antea non erant necessaria: unde etiam Arist., 5 Ethic., cap. 7, dixit *justum legitimum, esse, quod a principio quidem nihil refert, sic an aliter habeat, cum vero positum fuerit, refert.* Idque ex dicendis infra de obligatione legis civilis magis patebit.

14. Alio ergo modo posset illa regula explicari, videlicet, solum illum actum virtutis posse præcipi per legem humanam, quia cadit sub legem naturalem sub aliqua ratione generali, ita ut a lege naturali præcipiatur saltem in communi: per humanam autem determinetur ad aliquem particularem modum, aut